

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ТАРИХИЙ ПЕДАГОГИК МАНБАЛАРИ ВА ОМИЛЛАРИ

Р.Г.Сафарова

ЎзПФТИ “Узлуксиз таълим педагогикаси ва психологияси” бўлими мудир,
педагогика фанлари доктори, профессор

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7077041>

Аннотация. Ушбу мақолада мантиқий фикрлашнинг инсон ҳаётида тутган ўрни, уни ривожлантиришнинг маданий, тарихий йўналишлари, мантиқий фикрлаш кўникмасининг аҳамиятини очиб берган манбалар, мантиқий фикрлаш омиллари баён этилган. Мантиқий фикрлашга ўргатишнинг тарихий манбаларини яратган аллома аждодларимизнинг ақлий-маънавий тарбия ҳақидаги қарашлари таҳлил қилинган. Ренессанс давридаги мутафаккирлар томонидан илгари сурилган комил инсонни тарбиялаш моделининг мантиқий фикрлашга ўргатишдаги ўрни изоҳланган. Бу мақола кенг педагогик жамоатчилик, илмий тадқиқотчилар, бўлажак педагоглар учун педагогик илмий манба сифатида хизмат қилади.

Калит сўзлар: шахс, мантиқий фикрлаш, мантиқий фикрлаш даражаси, мантиқий фикрлаш усуллари, тарихий манбалар, тасаввуф таълимоти, рационал билиш назарияси, алломалар мероси, ақлий-маънавий тарбия.

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ И ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. В данной статье излагается роль логического мышления в жизни человека, культурные, исторические направления его развития, источники, выявившие значение навыка логического мышления, факторы логического мышления. Проанализированы взгляды наших предков на умственно-духовное воспитание, создавшие исторические источники обучения логическому мышлению. Объяснена роль модели воспитания совершенного человека, выдвинутой мыслителями эпохи Возрождения в обучении логическому мышлению. Данная статья служит педагогическим научным ресурсом для широкой педагогической общественности, научных исследователей, будущих педагогов.

Ключевые слова: личность, логическое мышление, уровень логического мышления, логические способы мышления, исторические источники, мистическое учение, теория рационального познания, наследие предков, умственные воспитание.

HISTORICAL PEDAGOGICAL SOURCES AND FACTORS OF DEVELOPMENT OF STUDENTS' LOGICAL THINKING SKILLS

Abstract. This article describes the role of logical thinking in human life, cultural, historical directions of its development, sources that revealed the importance of the skill of logical thinking, factors of logical thinking. The views of our ancestors on mental and spiritual education, which created historical sources of teaching logical thinking, are analyzed. The role of the model of education of a perfect person, put forward by Renaissance thinkers in teaching logical thinking, is explained. This article serves as a pedagogical scientific resource for the general pedagogical community, scientific researchers, future teachers.

Keywords: *personality, logical thinking, level of logical thinking, logical ways of thinking, historical sources, mystical teaching, theory of rational cognition, ancestral heritage, mental education.*

КИРИШ

Шахснинг ўзликни англаш туйғуси, унинг мантифкий фикрлаш жараёни билан бевосита боғлиқ. Шунинг учун ҳам шарқ мутафаккирлари томонидан яратилган тарихий маданий ёндашувлар, концепциялар ижтимоий-маданий, ижтимоий-педагогик моделларда шахсда ўзликни англаш туйғусини шакллантириш орқали қолган барча маънавий ахлоқий, интеллектуал сифатларни риожлантириш мумкинлигига устувор аҳамият қартилган. Бундай сифатлар ва хулқ-атвор меъёрлар, сирасига биринчи навбатда, миллий ғурур, фуқаролик, халқпарварлик, миллатпарварлик, толерантлик, фидоийлик, жомардлик, илм севарлик кабиларни киртиш мумкин. Маълумки мутафаккир аждодларимиз инсоннинг мантикий фикрлаш фаолиятини ривожлантириш орқали унда ўзликни англаш туйғусини шакллантиришнинг фундаментал асосларини яратишга муваффақ бўлганлар. Мутафаккирлар биринчи навбатда, ҳар бир шахснинг фикрлаш даражасини ривожлантиришга эътибор қаратганлар. Соғлом тафаккур инсоннинг ҳатти-ҳаракатлари, яшаш тарзи, эзгу амалларининг мазмун моҳиятини белгилайди. Ўзликни англаш туйғусига эга бўлмаган ёшларни мантикий фикрлаш кўникмасига эга бўлмаган манкуртларга айлантириб, истаган йўсинда ҳаракатланишга ундаш мумкинлигини аждодларимиз чуқур англаганлар. Шунинг учун ҳам улар ўзликни англаш туйғусини асосини инсоннинг ақл-заковати ташкил этишини англаб етганлар.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Шахснинг мантикий фикрлаш даражасини ривожлантиришга хизмат қиладиган асосий манбалар эса уларни ўйлаш, мулоҳаза юритишга хизмат қиладиган, туртки берадиган халқ оғзаки ижоди ҳамда ёзма бадиий адабиёт намуналари ва мутафаккирлар томонидан яратилган дидактик характердаги асарлардир. Инсонда фикрлаш фаолиятининг ривожланиши баробарида унинг дунёқарашида ҳам ижобий ўғаришлар рўй бериб, ўзини ўраб турган моддий-маънавий муҳитга ижобий нуқтаи назардан ёндаша бошлайди. Таълим олувчиларда фикрлаш фаолиятини динамик тарзда ривожланишини яхши англаган мутафаккир аждодларимиз, биринчи навбатда, мактаб ва мадрасаларда уларни мантикий фикрлаш, ўйлаш, мушоҳада қилишга ундовчи ўқув материаллари сифатида турли хиссалар, дostonлар, солномалар, пандномалар, мерожномалардан фойдаланганлар. Айниқса, мерожномалар таълим олувчиларни фикрий ва маънавий юксалишга ундаганлигини кўриш мумкин. мутафаккирлар инсонни фикрлаш фаолияти таълим жараёнида тизимли тарзда ривожланиши, унга муайян омиллар таъсир кўрсатишини яхши билганлари ҳолда китоб мутолааси ва ўқилган асарлар асосида ташкил этиладиган мунозара ва мушоираларга ҳам алоҳида эътибор қаратганлар. Бундай дидактик вазиятлар таълим олувчиларда мантикий фикрлаш фаолиятининг тараққиётига хизмат қилиши билан бир қаторда уларда ҳозиржавоблик, зукколик, сўзларнинг маънолари ва матн устида ишлаш, асар мазмунини танқидий таҳлил қилиш ва баҳолаш, ўз қарашларини баён қилиш, асар қаҳрамонларига хос бўлган маънавий сифатларни ижодий ўзлаштириш, билимларни когнитив идрок этиш, асар қаҳрамонлари ички кечинмаларини англаш, кўникмаларини шакллантиришга ҳаракат қилганлар. Таълим олувчиларнинг мантикий фикрлаш

фаолиятини ривожлантирувчи дидактик топшириқларининг, биринчи навбатда, уларни изланишга ундаши, мантиқий фикрлаш операцияларини бажаришга нисбатан мотивация ҳосил қилишга алоҳида эътибор қаратганлар.

Бу жараёнда таълим олувчиларнинг фикрлаш ҳаракатлари ва усулларини қай даражада бажарганликларини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга. Таълим олувчиларнинг фикрлаш ҳаракатлари ўзининг муйян даражаларига эга бўлишига мутафаккирлар алоҳида эътибор қартаганлари ҳолда ҳар бир даражани ривожлантириш учун алоҳида дидактик материалларни иерархик тарзда тақдим этганлар. Бу соҳада мадрасаларнинг мударрислари алоҳида жонбозлик кўрсатганлар.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Мантиқий фикрлаш усуллари ёрдамида ўқувчи талабалар ўзларини қизиқтирган билимларни излаш ва когнитив ўзлаштиришга эришадилар. Таълим олувчиларнинг фикрлаш жараёнларини ривожлантиришда ҳиссий билиш усуллари, сезгилар ҳам самарали таъсир кўрсатади. Ўқувчилар ўрганаётган материалларининг мазмун-моҳиятини тўлиқ англаган ҳолда улар билан боғлиқ бўлган фикрлаш операцияларини муваффақиятли бажариш кўникмасига эга бўлишлари учун ҳиссий билш усуллари: идрок ва тасаввурлар кўмаклашади. Шунинг учун ҳам педагогик таълимотлар тарихида инсоннинг ҳиссий билиш имконияти идроки ва тасаввурларини бойитишга алоҳида эътибор қаратилган. Ўқувчилар томонидан ўзлаштирган барча тушунчалар, илмий ахборотлар, билимлар, ижтимоий тажрибалар уларда мантиқий фикрлаш фаолиятини ривожлантирувчи манба бўлиб хизмат қилади, чунки мантиқий фикрлашни асосини рационал билиш ташкил этади. Шунинг учун ҳам мутафаккир аждодларимиз шахснинг рационал билиш имкониятини кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратиб рационал билиш назариясини ривожлантиришга ҳисса қўшганлар (Муҳибиддин ибн Арабий, Жалолиддин Румий, Имом Мотрудий, Абу Наср Фаробий, Азизидин Насафийлар). Аждодларимизнинг фалсафий педагогик таълимотлари бунга яққол мисол бўла олади.

Таълим олувчиларнинг мантиқий фикрлаш фаолияти ўзлаштирилган назарий материллар, илмий ҳақиқатлар хулосаларга таянилган ҳолда вужудга келади. Мантиқий фикрлаш лаёқатига эга бўлган ўқувчилар ўқув жараёнида интеллектуал фаоллик кўрсата оладилар. Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаш фаолиятини тизимли тарзда имконини берадиган эврестик топшириқларни танлаш тақдим этишга алоҳида эътибор қаратишлари лозим. Лойиҳа таълим технологиялари ўқувчиларни фикрлашга ўргатишга муҳим аҳамиятга эга.

Тасаввуф таълимоти намоёндалари толибнинг фикрлаш фаоллиги, фикрларни тиниқлиги, ақл идрокнинг етуқлиги билан боғлаганлар. Шунинг учун ҳам ақлий тарбияга алоҳида эътибор қаратганлар. Ёшларнинг ақлий ҳамда маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашнинг турли воситалари, йўллари ва усулларини тақлиф қилганлар. Мутафаккирлар томонидан IX-XI асрлар, яъни Биринчи Ренесанс даврида илгари сурилган комил инсонни тарбиялаш моделида ўз ифодасини топган бўлса, XII-XIV асрлар, яъни Иккинчи Ренесанс даврида ота-боболаримиз кўп сонли мактаб ва мадрасаларда таълим олувчиларнинг ақл-идрокини пешлашга хизмат қиладиган усулларни қўллаш орқали аждодлари илгари сурган моделнинг жорий этилишини таъминлаганлар. Мактаб ва мадрасаларда таҳлилий характерга эга бўлган суҳбатлар ва мунозара вазиятларга доимий тарзда ўрин ажратилган, пиру-комил ва мурид мулоқоти

катта маърифий-таълимий аҳамият касб этиб, ушбу мулоқотлар шогирдлар ва уларнинг ихлосмандлари орасида мунозарага асосланган мулоқотлар шаклида давом этган. Шу тариқа пиру-комил устозлар томонидан қўлланилган таълим методлари кенг тарқалиб, ақлий тарбия қуролига айланган.

Ақлий маънавий тарбияни амалга оширишда санъат аҳли ҳам катта ҳисса қўшган ўша даврда ҳам санъаткорлар катта педагогик функцияни бажарганлар. Улар дастлаб ҳадисларни куйга солиб одамлар орасида ҳам, отликда ҳам, пойи-пиёда юриб куйлаганлар. Бундай кўшиқлар сувора кўшиқлари бўлиб, инсонларнинг ақлий тараққиёти, мантикий фикрлаш кўникмаларини жадаллаштиришга хизмат қилганлар. Кўриниб турибдики, сара санъат намуналари инсонни ақлий-мантикий камолотига хизмат қилар экан. Шунинг учун Ўзбекистон Республикаси Президенти мумтоз меросимизни кенг оммалаштириш мақсадида бир қатор қарорларни қабул қилди. Мазкур қарорлар мумтоз санъатимиз намуналари, бахшичилик санъати намуналари, Хоразм мақомлари, Бухоро шашмақомлари, Тошкент ва Фарғона мақом йўллари шахс онгига таъсир кўрсатиб, уларни ижтимоий интеллектуал жиҳатда ривожлантириши, мантикий фикрлаш, ўйлаш ва чуқур мушоҳада қилишга ундаши алоҳида таъкидлаган.

МУҲОКАМА

Мутафаккир аждодларимиз ақл, фикр ва нафс тарбиясини ўзаро алоқадорликка талқин қилганлар. Ақл, фикр ва нафс тарбиясида пандномалар, хикматлар муҳим аҳамият касб этган бўлиб, улар бугунги кунда ҳам таълим олувчиларни мантикий фикрлашга ундашга муҳим педагогик манба бўлиб хизмат қилади. Таълим олувчиларда мантикий фикрлаш кўникмасини шакллантиришда хиссий билишнинг асосини ташкил этадиган идрок ва назарий тафаккур ҳам катта аҳамиятга эга. Инсон фаолиятининг турли босқичларида мантикий фикрлаш фаолияти муайян манбалар ва омиллар ёрдамида ривожланиб муракаблашади ва индуктив-дедуктив характер касб этади.

Ўқувчиларнинг мантикий фикрлаш фаолиятини ташкил этишда муаммоли вазиятлар ҳосил қилиш, мантикий фикрлаш жараёнида фойдаланиш учун қулай бўлган ўйин, мунозара муҳокама методлардан фойдаланишни назарда тутиш лозим. Ўқувчилар мантикий фикрлаш кўникмасини ривожлантиришда мутафаккирлар методларидан самарали фойдаланганлар, улар: эвристик изланиш, мустақил ишлаш, қиёслаш, ўз-ўзини назорат қилиш ўз-ўзини танқидий баҳолаш, ўз фикрларини аниқ далилалардан фойдаланган ҳолда химоя қилиш, ўз нуқтаи назарини химоя қилиш, гуруҳдорларнинг ишларини тақризлаш ва баҳолаш кабилар шулар жумласидандир.

Нақшбандийлик тариқати намоёндалари мантикий фикрлашнинг асосини орифликда кўрганлар. Орифликнинг туб илдизлари эса сукротона савол-жавоб ва орифона суҳбатлар, пиру-комил устозлар ва шогирдлар мулоқотида ўзининг ёрқин ифодасини топган. Улар мантикий фикрлаш асосида ўзлари ва атрофдагиларнинг ҳолидан хабардаор бўлган. Қиёслаш, ибрат олиш, бошқаларнинг аҳволидан хулоса чиқариш асосида ўз нафсларини тарбиялаганлар ва ўз хулосаларига таянилагн ҳолда нафс тарбиясига оид қарашларини жамият аъзолари орасига тарғиб қилганлар. Таълим олувчиларнинг мантикий фикрлаш фаолиятини ривожлагтириш мақсадида ўқув муассасаларида махсуддор ижодий изланишга асосланган муҳит вужудга келтирилган. Уларни турли ўқув операциялари: таҳлил мутолаа, қиёслаш, умумлаштириш, фаразларни илгари суриш, мантикий асосланган хулосалар чиқариш, моделлаштириш, ҳукмлар чиқариш,

конструкциялаш, тажрибалар ўтказиш кабиларни бажартиришга алоҳида эътибор қаратганлар. Мажбур тажрибалардан келиб чиққан ҳолда ўқувчиларни мантиқий фикрлашга ўзргатиш учун дастлаб уларни интеллектуал соҳалари ривожлантириш назарда тутилади. Бунинг учун ўқувчиларда мавжуд бўлган мотивларни аниқлаш лозим. Ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаш даражаларини мунтазам рефлексиялаш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

ХУЛОСА

Ўқувчиларини мантиқий фикрлаш фаолиятларини ривожлантиришда уларнинг аналитик-таҳлилий кўникмаларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади. Бунинг учун ўқув дастурлари дарсликларнинг мазмунини тархий педагогик тажрибалар асосида таълим олувчиларнинг мантиқий фикрлаш кўникмаларини тизимли тарзда ривожлантиришга хизмат қиладиган мавзулар ўқув материаллари ва интеллектуал характеридаги топшириқлар билан бойитиш алоҳида педагогик аҳамият касб этади.

REFERENCES

1. Мусаев Ж.П. Ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш компетенциясини ривожлантириш стратегиялари. –Т.: 2022, 248 б
2. Нишонова С. Комил инсон тарбияси. – Т.: Истиқлол, 2003. – 224 б.
3. Нишонова С. Шарқ уйғониш даври педагогик фикр таракқиётида баркамол инсон тарбияси. Пед.фан.докт. дисс. – Т.: 1998, - 288 б.
4. Педагогика:энциклопедияси. II жилд/ тузувчилар: жамоа. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2016. – 480 б.
5. Сафарова Р.Г, Джураев Р.Х. ва бошқ. Ўқувчи-ёшларни “оммавий маданият” хуружларидан ҳимоя қилишнинг назарий-методологик асослари. Т.: - Тафаккур қаноти. 2016 – 400 б.
6. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шаҳри. –Т.: А.Қодирий ном. Халқ мерос нашр, 1993. – 224 б.
7. Ғаззолий Абу Ҳомид. Кимиёи саодат. Туркий. 2 томлик. –Тошкент: Адолат, 2005. Т.2. Б. 121-22.